

Granice geometrije i simbolike u glagoljskoj paleografiji

Kad se govori o teorijama o postanku glagoljice, egzogene¹ se više ne spominju tako često kao endogene,² a među endogenima je prisutna ponajviše ona koja na glagoljsku grafiju gleda geometrijski i traži grafički ključ iz kojega bi nastala (sva) slova glagoljice, ili se pak traži zajednički grafički ili geometrijski višekratnik za raznovrsnu geometriju slova. Rezultati istraživanja idu od nedokazanih pretpostavki pa sve do unutarnje rekonstrukcije linijskoga sustava.³ Neki su vidjeli simboliku geometrijskih oblika, a neki ne.

Černohvostov je npr. pokušao sva glagoljska slova svesti na tri višekratnika: križ, krug i trokut. Logično je da je sv. Ćiril mogao stvoriti glagoljicu od tih kršćanskih simbola. Međutim, slabost ove logične pretpostavke na simboličkoj razini leži u tome što je prema tim višekratnicima na razini geometrije Černohvostov dobio četiri skupine glagoljskih slova: u prvoj je zajednički križ, u drugoj elementi križa, u trećoj križ i krug(ovi) i u četvrtoj krug i trokut ili elementi trokuta, a nije obuhvatio ni sva slova, četiri su ostala izvan ovih kategorija.⁴ Vladimir Mošin ne ulazi u simboliku i nalazi osam motiva po kojima dijeli glagoljsku azbuku na osam skupina. Motivi su oblici slova š, v, t, g, e, i, z, r.⁵ Thorvi Eckhardt također analizira grafičku strukturu ali pod kojim god vidom je klasificira, dobiva nekoliko skupina slova s karakteristikom ove ili one osi simetrije. Niti jedna se od tih karakteristika ne može naći u svakom slovu. Ne spominje simboličko značenje simetrije.⁶ Petar Ilčev određuje "osnovni element" koji je zajednički svim slovima - crticu koja se vrti oko okomite osi pod kutem od 90°, a rijeđe od 45°. Kaže da crtice ponekad završavaju kružićima koji karakteriziraju glagoljsku azbuku i nema ih ni jedno drugo pismo u tolikoj mjeri. Veličina kružića je predvidiva i ovisi o položaju u linijskom sustavu. Ne zanima ga simbolika.⁷

Kad se zbroje ovi napori oko geometrijskog određenja grafičke strukture glagoljice, svi zajedno približavaju se rješenju do kojega je u svom dvadeset-godišnjem istraživanju došao Vasil Jončev zapravo neizravno. Tražio je grafički ključ pomoću kojega bi pročitao znakovlje na području Pliske. Rozeta mu je dala odgovore i on je dešifrirao to pismo. Ustanovio je da se radi o slogovnom pismu. Poslije toga je uvidio da rozeta proizvodi i glagoljicu. Tako je za cijelu glagoljsku azbuku našao jedan zajednički višekratnik. Rozeta u sebi sadrži križ, krug, trokut odnosno 8 kružnih isječaka,⁸ postoji os simetrije, i rotacija oko središnje osi. Jončev je međutim na to sve opisao kružnicu, dok su se ostali zadržali na elementima slova unutar te kružnice.

Iako Jončev nije ni prvi ni posljednji predstavnik endogene teorije koji je u glagoljskim slovima uočio geometrijsku logiku, sigurno je među glavnima. Njegov geometrijski model je grafički ključ cijele glagoljske azbuke. Sastoji se od kruga s osam jednakih isječaka, on ga zove *figurata modul*, mi ga zovemo

¹Egzogene teorije pretpostavljaju da je glagoljica nastala od nekog drugog pisma ili pisama. Tako su npr. Izak Taylor (1881) i Vatroslav Jagić (1911) pretpostavili da je nastala iz grčke minuskule.

²Endogene teorije polaze od pretpostavke da je glagoljica nastala kao poseban grafički sustav koji se može iščitati iz nje same.

³Čunčić 2004.

⁴O teoriji G. Černohvostova posthumno piše Kiparski 1968.

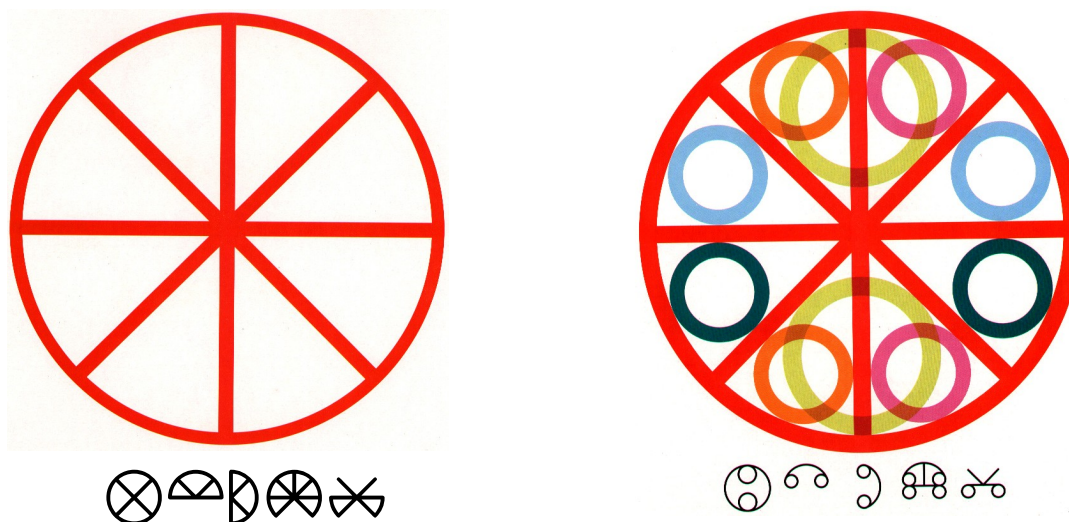
⁵Mošin 1973, 54-55.

⁶Eckhardt 1955, 66-69.

⁷Ilčev 1980, 34-35.

⁸Kružni isječak kao dio grafičke morfologije u slovima se oblicima pojavljuje kao trokut. Iz toga je proizašao naziv: trokutasta glagoljica. Trokutastu glagoljicu je M. Č. uvela u glagoljsku paleografiju na temelju teorije o postanku glagoljice Vasila Jončeva.

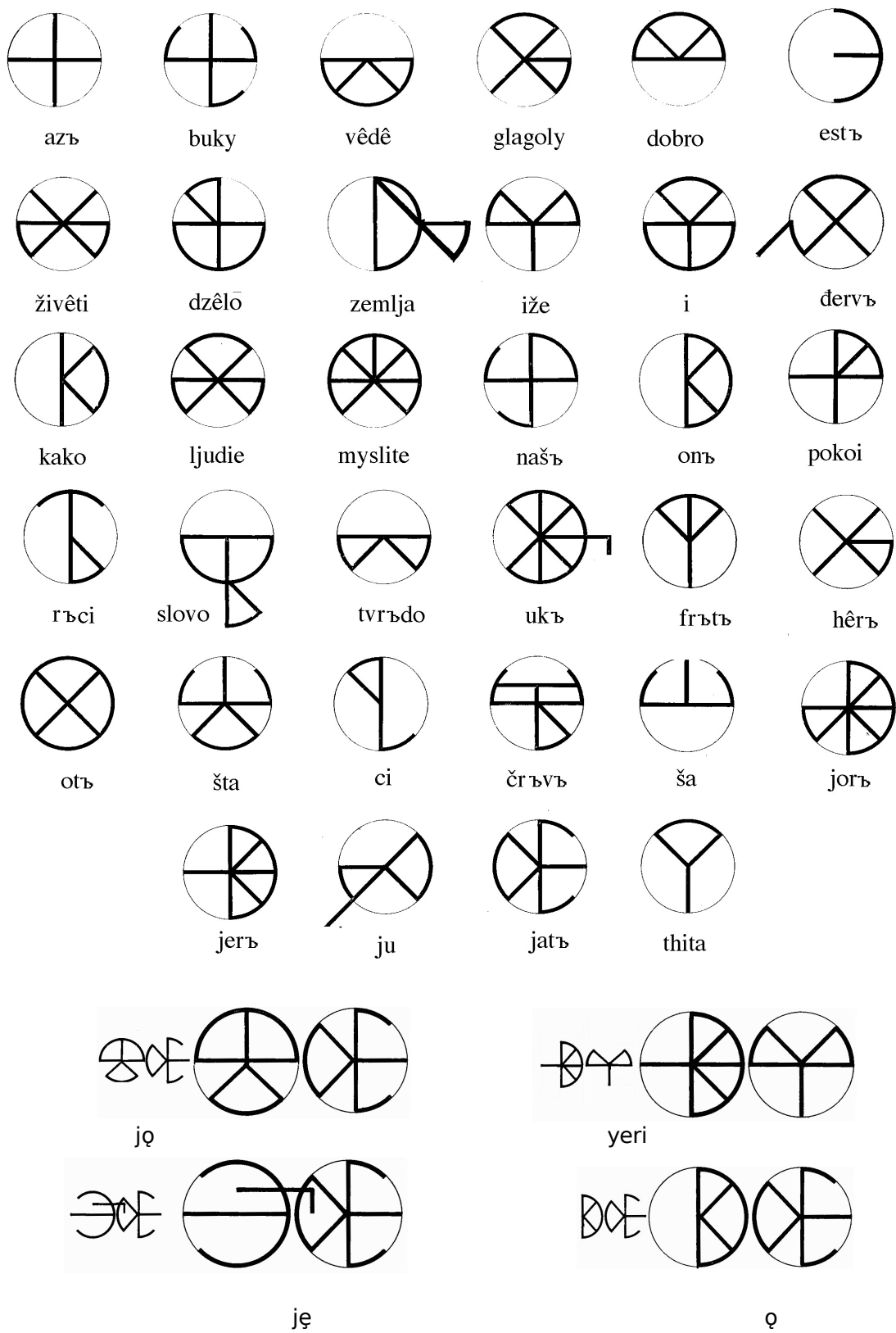
u ovom članku rozeta. Današnji paleoslavisti češće spominju njegovu teoriju, a ima i znanstvenih istraživanja koja potvrđuju njegovu tezu.⁹

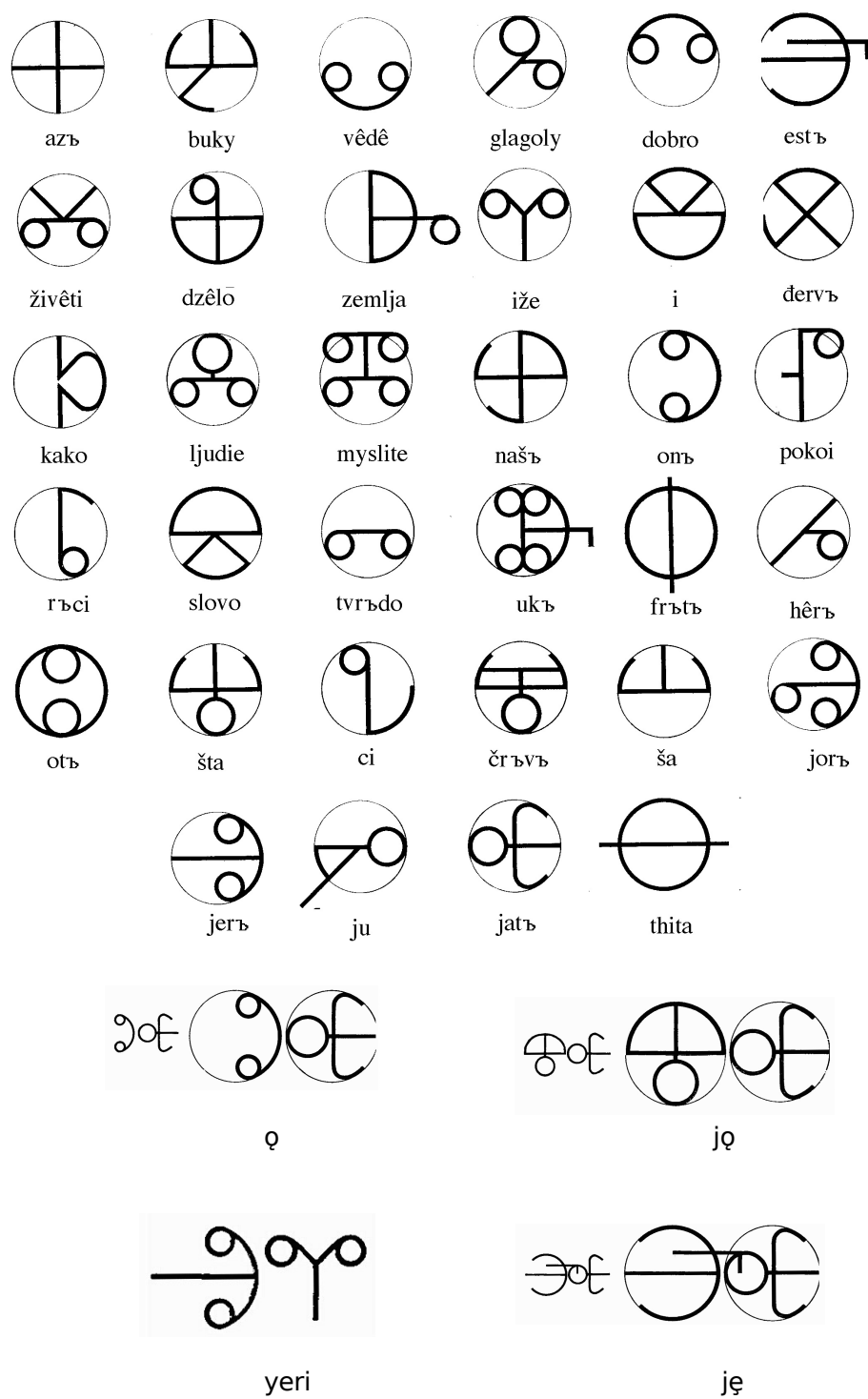

Rozete iz koje izlazi trokutasta i okrugla glagoljica

Za teoriju o postanku glagoljice vrijedi pravilo kao i za sve druge teorije. Bolja je ona teorija čiji su opisi kraći, odgovaraju na više pitanja, imaju primjenu u stvarnosti. Mogli bismo reći da teorija Vasila Jončeva zadovoljava te kriterije dobre teorije iz više razloga. Glavni razlog je taj da rozeta iz koje proizlaze slova služi kao najmanji zajednički nazivnik i kao jednostavna matrica za kompletnu azbuku od 38 glagoljskih slova.

⁹Čunčić 1985, 1995-96, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2006.

Obla glagoljica Vasila Jončeva iz rozete: 38 slova¹⁰

¹⁰Nema jata jer je dodan azbuci u kasnijoj fazi, i kao trokut ide u krug:

Teorija Vasila Jončeva objašnjava mnoge dosadašnje pretpostavke i ujedinjuje ih na elegantan način. Spomenut ću ukratko nekoliko takvih pitanja glagoljske paleografije koja su se zahvaljujući rozeti lagano objasnila a suprotstavljena su se stajališta pomirila.

Rozeta nije samo grafički ključ okrugle glagoljice, nego je to i grafički ključ trokutaste glagoljice koja je starija od oble. Upravo je trokutasta morfologija bunila paleografe jer su primjećivali *uglatost* u spomenicima koji su stariji od okrugle, a tada je bila poznata samo mlađa *uglatost* hrvatske glagoljice. Zato Vatroslav Jagić sluti još krajem 19. st. da mora postojati stariji tip od oble glagoljice.¹¹ Uvođenjem trokutasta tipa u glagoljsku paleografiju, riješen je problem *uglatosti* koja je starija od okruglosti. Jagićev pretpostavljen srednji oblik je zapravo trokutasta glagoljica.¹² To je starija trokutasta *uglatost* za razliku od mlađe, četvrtaste. Zatvoreni elementi glagoljskih slova najprije su bili kružni isječci koji su poput trokuta pa to nazivam trokutastom glagoljicom koja je mogla biti u uporabi od 863. god do kraja 9. st. ili poč. 10. st. kad je došlo do preoblike u okruglu glagoljicu koja se zadržala do 12. st. Kad je poslije 12. st. glagoljica ostala u funkciji samo u Hrvatskoj, isti ti zatvoreni elementi produžili su se između dvije linije i nastala je hrvatska *uglata* glagoljica (13.-16. st.).

Glagoljska slova “d”, “v”, “t”, “l” trokutaste, okrugle i uglate glagoljice
pokazuju preobliku zatvorenih elemenata

Trokutasti tip glagoljice baca također novo svjetlo na spor je li starija glagoljica ili ćirilica. To je mogla biti nedoumica samo u odnosu na okruglu glagoljicu koja se pojavila u makedonskoj Ohridskoj školi¹³ nekoliko desetaka godina prije ćirilice ili istovremeno, ovisi o definiciji početaka ćirilice. Ali nema nikakve sumnje da je trokutasta glagoljica starija kako od okrugle glagoljice, tako i od ćirilice.

Kako je sv. Ćiril stvorio glagoljicu? Na to pitanje ima više odgovora kako sa stajališta egzogene, tako i sa stajališta endogene teorije. Vasil Jončev je došao do rozete istražujući nepoznato pismo u Pliski kraj Crnoga mora.¹⁴ Dešifrirao ga je našavši grafički ključ – rozetu. Ustanovio je da se radi o slogovnom pismu.¹⁵ Slogovno pismo spominje se i u Žitju Konstantinovu (ŽK) koje kaže da je sv. Ćiril našao evanđelje i psaltir koji su bili napisani “rus'skymi pismeny” i čovjeka koji je govorio “toju besêdoju i besêdova s nim' i silu rěči priim' svoei besêdê prikladaa različnaa pismena, glasnaa i s'glasnaa” i nakon molitve je (sv. Ćiril) uskoro počeo čitati i prevoditi. I divili su mu se mnogi i hvalili Boga.¹⁶ Spominjući samoglasnike i suglasnike pisac ŽK opisuje slogovno pismo koje se sastoji od kombinacija suglasnika i samoglasnika. Može se stoga pretpostaviti da je sv. Ćiril u svojoj misiji na Krimu u pročitao i naučio slogovno pismo, a to za jednoga Grka nije bilo lako jer ima 920 znakova.¹⁷ Zato su se divili njegovom uspjehu jer ga je naučio i svladao.

Rozeta je plodna raznim oblicima koji vrlo dobro ispunjavaju uvjete grafičkog sustava: različitost oblika koja mora odražavati različitost fonoloških jedinica jezika ali i uniformiranost po kojoj se razlikuje

¹¹ Jagić 1883, 416.

¹² Čunčić, 2006.

¹³ Čunčić 2003 Mogući sadržaj.

¹⁴ Pliska je glavni grad Prvog bugarskog carstva (poslije 681-893). Ruševine se nalaze 3 km sjeverno od današnjeg sela Pliska u sjeveroistočnoj Bugarskoj blizu Crnoga mora.

¹⁵ Jončev 1982, 51-72.

¹⁶ ŽK, MMF H II, 77.

¹⁷ Jončev 1982, 51-72.

od drugih sustava pisanja. Prihvativši pretpostavku da je sv. Ćiril upoznao rozetu - ključ slogovna pisma - u crnomorskom primorju da bi naučio čitati tolike znakove, a rozeta mu je služila kao pomoć za razumijevanje, učenje i čitanje jer su znakovi logičnim redom proizvedeni, može se pretpostaviti da je tu istu rozetu uzeo za grafički ključ kod stvaranja glagoljice. Zato u ŽK piše da je *složio* ili *sastavio* slova "I togda složī pismena i načē besēdu pisati eyaggel'skuju"¹⁸ jer je imao grafički ključ pa je samo trebalo složiti dijelove rozete u slova. Time se rješava zagonetno značenje sintagme "rus'skymi pismeny." Ta pretpostavka ujedno opravdava endogene teorije jer se radi o grafičkom ključu – rozeti, ali i egzogene teorije jer je rozeta bila ključ ne samo glagoljice nego i slogovna pisma.

U svjetlu ovih činjenica može se objasniti i reforma koju je proveo sv. Kliment Ohridski (830. ili 845. - 27. 7. 916.). Kraća grčka legenda iz 13. st. o Klimentu Ohridskom govori da je Kliment "izmislio druge slovne oblike, jasnije od onih koje je pronašao premudri Ćiril." To je Ohridska legenda, stručni životopis Klimentov, koji je napisao Demetrios Homatijan, nadbiskup ohridski (1216-1234) na grčkom jeziku¹⁹ i u istom je stoljeću bila prevedena na crkvenoslavenski (MMFH 273-275).²⁰ Da je okrugla glagoljica jasnija od trokutaste, može se egzaktno dokazati.²¹

Uz sve navedeno treba spomenuti još neke karakteristike ove teorije. Rozeta proizvodi linijski sustav u kojem svako slovo trokutaste i okrugle glagoljice ima svoj položaj. Do toga linijskoga sustava može se induktivno doći unutarnjom rekonstrukcijom uspoređujući položaj glagoljskih slova u linijskom sustavu u najstarijim glagoljskim spomenicima kao što su Krčki natpis i Praški listići koji čuvaju izvoran položaj, Kijevski listići kod kojih slova vise na gornjoj liniji, Assemanijev evanđelistar gdje su okrugli zatvoreni elementi slova u sredini linijskoga sustava i naslovna glagoljica s rastegnutim hastama od gornje do donje linije npr. u Kločevu glagoljašu, Zografskom i Marijinskom evanđelju. Svi oni zajedno ukazuju upravo na jedan stariji linijski sustav koji proizlazi iz rozete.²²

Osim toga takav linijski sustav proizvodi slova potpuno određene visine i širine čime se omogućilo egzaktno mjerenje visine i širine glagoljskih slova, i uspostava norme paleografskih parametara i normativa glagoljskih tipova čime se glagoljska analitička paleografija višestruko okoristila.²³ Tako je npr. visina slova u Kijevskim listićima (KL) pokazala veliku sličnostu s normativom. Slova u KL nisu jednako visoka, ali se ustanovilo da je ta nejednakost visina ista kao u normativu. Ako su pisari KL poznavali pet različitih visina slova i njihovu distribuciju kakva je u normativu, teško je zamisliti da ne bi znali za prvotan linijski sustav i rozetu.²⁴

Budući da slova   u KL imaju unutarnju spojnicu, vanjski lukovi na Krčkom natpisu i Valunskoj ploči ²⁵ smatrani su neobičnima i mlađima. No, u svjetlu grafičkog sustava koji izlazi iz rozete ti se vanjski lukovi mogu lako protumačiti, čak štoviše, grafički su stariji od KL.

Jednako tako bio je nerazjašnjen i hrvatski ključ za poluglasove: , . Smatralo se da je taj oblik mlađi od onoga u KL: . Pomoću rozete može se objasniti i jedan i drugi oblik. Oba su proizvedena iz istih dijelova rozete: .

¹⁸ ŽK, MMF H II, 100.

¹⁹ MMFH 269-272.

²⁰ Opširnije o tom pitanju vidi u: Čunčić 2003, Mogući.

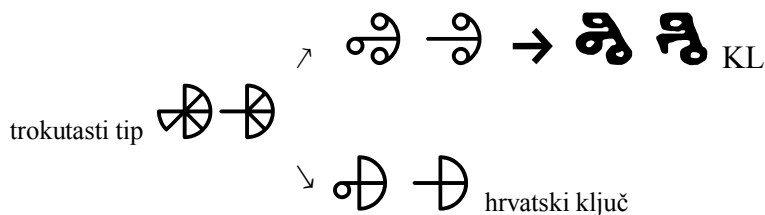
²¹ Čunčić 2005.

²² Čunčić 2001, 2004.

²³ Čunčić 1998.

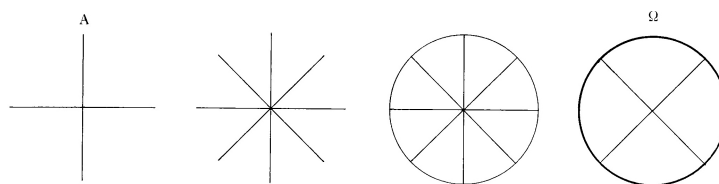
²⁴ Čunčić 2002. Slika linijskog sustava je dalje u ovom članku uz bilješku 52.

²⁵ Krčki natpis (grad Krk) i Valunska ploča (Valun na Cresu) iz 11. st. imaju takve oblike slova.

Tvrđi i meki poluglas trokutastoga tipa, okrugli tip, KL i hrvatski ključ

U svojim knjigama²⁶ koje su grafički vrhunski uređene i u kojima je objavio savršene slike geometrijskih glagoljskih oblika, Jončev donosi i simboličko značenje glagoljskih slova, i to na četiri razine. Prva je razina simboličko značenje same rozete koja se sastoji od križa kojim kršćani sve započinju pa je tako prema Jončevu Konstantin Filozof počeo i glagoljsku azbuku uzevši one elemente rozete koje čine križ za slovo a: $\mathbf{+}$ az', ja (Ja jesam Bog), u grčkom: alfa. Križ znači spasenje, odnosno Spasitelj, a unutar križa okomica stoji za slovo I za grčki Iesus, i "Andrijin križ" koji se sastoji od dva kosa promjera za grčko slovo X: Hristos. To je Kristov monogram. Opisana kružnica, savršen geometrijski lik, znači Božje savršenstvo, a kako kružnica nema ni početka ni kraja, znači i Božju vječnost. Tako je dobivena rozeta. Kružnica s križem pod kutom je glagoljsko slovo ot', tj. omega, veliko o, što simbolizira zajedno s A (alfa) početak i svršetak: "Ja sam alfa i omega". Ova simbolika uključuje dakle i grčki jezik. To se slaže s činjenicom da je izumitelj glagoljice Grk, sv. Ćiril.²⁷

Simboli od kojih se sastoji rozeta²⁸

Prema svemu tome rozeta ima značenje: Ja sam Isus Krist Spasitelj, Alfa i Omega, Početak i Svršetak, Bog savršen i vječan.²⁹

Druga je razina geometrijske simbolike V. Jončeva stvaranje svijeta u šest dana gdje glagoljsko slovo označava ono što je Bog stvorio pa se jedan dan stvaranja sastoji od nekoliko slova. Zbroj geometrijskih likova tih slova daje po jednu cjelovitu rozetu u svakome danu.³⁰ Za ilustraciju donosim jedan dan:

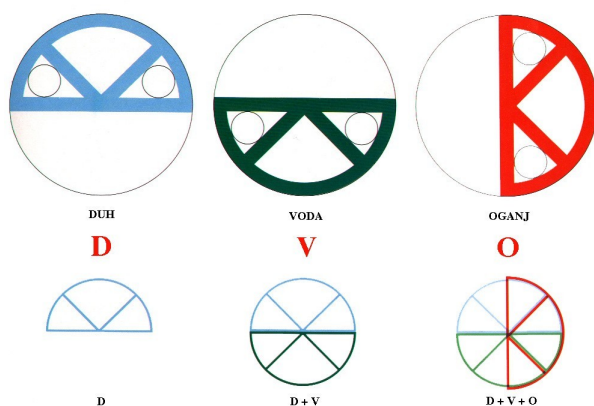
²⁶Jončev 1982; 1997.

²⁷Rev 1,8; Rev 1,11; Rev 21,6; Rev 22,13.

²⁸Jončev 1982, 122.

²⁹Jončev 1982, 122.

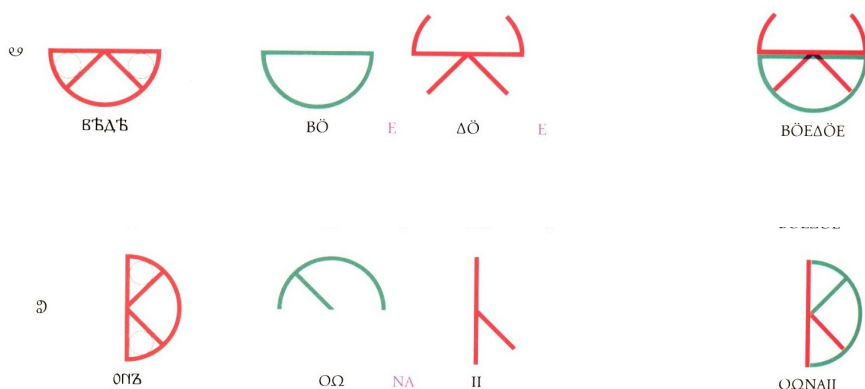
³⁰Jončev 1997, 86-96. Ćunčić 2004, 94-108.

Prvi dan stvaranja: ∞ ∞ "d" simbol Duha Božjega, ∞ ∞ "v" simbol vode, ∞ ∞ "o" simbol ognja, tj. svjetlosti³¹

Kao što piše za prvi dan stvaranja: "Duh Božji lebdio je nad vodama. I reče Bog: 'Neka bude svjetlost!' i bi svjetlost."³² Kad se geometrijski likovi slova "d", "v" i "o" zbroje, dobije se puna rozeta koja zaokružuje prvi dan stvaranja.

Treća je razina simbolike Vasilja Jončeva vezana uz nazive koji se izvedu iz slogovna pisma.³³ Ilustrirat ću to primjerom u kojem se tumači kako su nastali nazivi slova vêdê ("v") i on' ("o"):

Nazivi vêdê i on' izvedeni iz slogovna pisma³⁴

Četvrta razina simbolike odnosi se na nazive glagoljskih slova pročitanih u jeziku koine³⁵ tako da se elementi slogovna pisma spoje drugačije te se dobije još jedno značenje: tako se naziv "vêdê" može pročitati i kao "BIO E ΔIO E" (životna sila, prebivalište), dok se "on'" može pročitati i kao "Ö ΩNA II" (koji stvara odozgo).

Prema svemu navedenom ova teorija daje

1. grafički ključ glagoljskoga pisma – ima jedan višekratnik za 38 slova
2. kronološki prvotan oblik – trokutastu glagoljicu
3. pomaže rekonstrukciju najstarijih oblika slova – lukovi na "d" i "v", hrvatski ključ, ...

³¹Jončev 1997, 88-89.

³²Post 1,1-3.

³³Jončev 1982, 139; 1997, 109-118.

³⁴Jončev 1997, 110.

³⁵Jončev 1997, 120.

4. daje anatomiju stvaranja glagoljice – od slogovnog pisma do glagoljskih oblika
5. odgovara na pitanje o postanku glagoljice obuhvaćajući i pomirujući dosadašnje pretpostavke
6. postoje potvrde u spomenicima
7. odgovara na pitanje o postanku okrugle glagoljice preoblikom iz trokutaste
8. Rozeta se pamti u Vrbniku, mjestu s najviše glagoljskih spomenika na svijetu.

Rozeta ispred župne crkve u Vrbniku³⁶

Rozeta ima mnogo prednosti u opisu i tumačenju postanka glagoljice i njezinih grafičkih oblika, jedna od tih prednosti je i na didaktičkoj razini – zato što je preobliku zatvorenih elemenata glagoljice: kružni isječak → trokut → krug u rozeti lako uočiti, naučiti i pamtiti.³⁷ Zasada nema bolje endogene teorije od ove koja bi u većoj mjeri zadovoljavala uvjete dobre teorije.

Da se uoči plodnost i jednostavnost rozete, navest ću pokušaj teorije koja je bespotrebno išla dalje i nadogradila na ovu upravo iznesenu, ne mareći ni za odgovore na pitanja glagoljske paleografije ni za primjenu u spomenicima, dok je istovremeno kompliciranija te prelazi granice mogućeg geometrijskog i simboličkog tumačenja. Riječ je o gramatofiji Slavomira Sambunjaka.³⁸ Sambunjak u jednoj od bilježaka kaže da “polazi od rezultata do kojih su došli Černohvostov, Jončev, M. Čunčić i dr.”³⁹ i dalje u tekstu nastavlja: “najprije moramo iznijeti i preostale važnije hipoteze o postanku glagoljice, one naime koje još nismo prikazali jer smo ih smatrali najistinitijima pa dakle i vrijednima toga da se o njima posebno govori. Riječ je o hipotezama Černohvostova, Ilčeva i Jončeva⁴⁰ i o njihovim inačicama i nadopunama kako su ih iznosili M. Čunčić i mi sami.”⁴¹ Sambunjakova su filozofska razmišljanja uglavnom potaknuta doktoratom M. Čunčić u kojem se prvi put, i to temeljito, na hrvatskom jeziku govori o teoriji Vasila Jončeva.⁴² Prikaz Jončevljeve teorije autor započinje s Petrom Ilčevim.⁴³ Vjerojatno nemajući pred sobom njegovo djelo,

³⁶ Vrbničani, pred čijom se župskom crkvom nalazi u kamenu, taj lik zovu kolo. Kažu da je tu “oduvik”. Foto: M. Č.

³⁷ Predavala sam glagoljsku paleografiju na poslijediplomskom studiju na University of Pittsburgh i studenti su vrlo lako i rado učili glagoljska slova iz rozete.

³⁸ Sambunjak 1998.

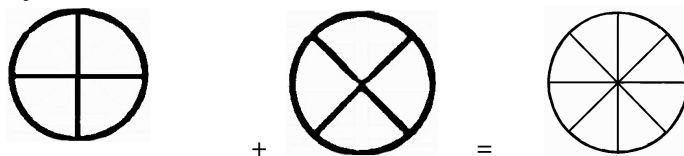
³⁹ Str. 29, bilješka 39. Glavna polazišta svoje knjige najprije navodi u kratkoj bilješci.

⁴⁰ Sambunjak 1998, 32. Iz analize teksta *GKF* vidi se da Sambunjak nije čitao djela ova tri autora pa nije dobro razumio ili protumačio polazišta koja je odabrao jer ih je čitao iz druge ruke. Vasila Jončeva citira skraćeno: “V. Jončev, *Dreven*” (48 i 200) kao da se cjelovita bibliografska jedinica nalazi u popisu literature, i osam citata poslije upućuje na taj (48-49). Međutim u popisu od 277 bibliografskih jedinica nema V. Jončeva. Isto tako autor daje skraćen naslov: “Vajs, *Rukovêt*” a Josipa Vajsa nema u popisu literature iako ga citira pedeset i pet puta.

⁴¹ Nije jasno što znači: “i mi sami” jer prije 1998. god., koliko je meni poznato, autor nije ništa pisao o toj temi.

⁴² Čunčić, 1985.

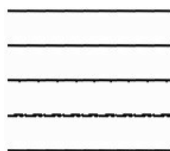
Sambunjak netočno tvrdi da je Ilčev došao do lika “kotača” kako Sambunjak zove lik koji “nastaje zbrajanjem dvaju likova.”⁴⁴

Ilčev nije opisao kružnicu oko svojih osi rotacije, a nije odredio ni broj osi.⁴⁵ Opisivanje kružnice oko svakoga slova i određen broj i položaj osi rotacije pronašao je Jončev. Zato se rozeta ne može pripisati obojici kako to implicira autor,⁴⁶ niti se može za Ilčeva reći: “Po tome je njegova ideja *bitno* zajednička s jednom kasnijom, kojoj je autor također Bugarin, onom Vasil (i Olge) Jončeva.”⁴⁷

Sambunjak zamjera Jončevu što imena slova izvodi iz slogovnoga pisma. Proučavajući godinama slogovno pismo oko Pliske i Preslava V. Jončev je došao do rozete koju S. Sambunjak eksploatira u svojoj knjizi. Rozeta je veza između glagoljice i slogovnoga pisma. Jončev je rekonstruirao i pročitao 920 znakova tek kad ih je smjestio u rozetu.⁴⁸ Sambunjak dalje tvrdi da Jončev izvodi imena slova “metodologijom analognom *egzogenim* teorijama”⁴⁹ što nije točno jer egzogene teorije nemaju zajedničkog ishodišta u jednom geometrijskom liku, dok Jončev iz rozete proizvodi i slogovno pismo i glagoljicu pa se imena slova izvode tako da se grafički dijelovi tretiraju kao znakovi slogovnoga pisma, a glasovni kao ime slova. Na grafičkoj razini se slogovni znakovi spajaju u glagoljsko slovo, a čitanje slogovnih znakova daje ime slova. Prema tome je Jončevljeva teorija najsustavnija od svih *endogenih* teorija koje imamo. Egzogene teorije polaze od stajališta da su slova glagoljice uzeta iz raznih pisama kao što je npr. grčka minuskula, itd. Sambunjak ima pravo kad kaže da objašnjenje leži u sustavu. No, tu ideju uzeo je upravo od V. Jončeva čija jedinstvena rozeta garantira sustavnost, međusobnu sličnost ali i razlikovnost za 38 glagoljskih slova

Sambunjak smatra da ni uvođenjem linijskog sustava Jončev nije dobio mnogo na uvjerljivosti pri izvođenju slova.⁵⁰ Nije teško utvrditi da linijski sustav V. Jončeva nema svrhu pojačati uvjerljivost u izvođenju slova, ono jednostavno proizlazi iz rozete. Rozeta i linijski sustav pripadaju jednom modelu koji je jednostavan i logičan. Za Sambunjaka su visine slova i njihove prilagodbe linijskim sustavima problem drugoga reda pa zamjera Jončevu što je uveo linijski sustav uz svoj model. Međutim, postanak glagoljice i prvobitan položaj slova u linijskom sustavu ne mogu se odvojiti. Onaj tko je stvorio slova, stavio ih je odmah u određen položaj. Nasuprot tome, Sambunjakov model nema nikakve naznake mogućega linijskoga sustava. Ta se autorova neosjetljivost za linijski sustav vidi i na slici kojom netočno prikazuje Jončevljevi linijski sustav s četiri *jednaka* polja:

Linijski sustav V. Jončeva kako ga vidi Sambunjak⁵¹

⁴³ Sambunjak 1998, 48. Autor nije pročitao Ilčeva, nego Bratulića koji govori o Ilčevu. Tako i Jagića citira preko M. Čunčić (Sambunjak 1998, 13).

⁴⁴ Sambunjak 1998, 48.

⁴⁵ Vidi bilješku 7.

⁴⁶ Sambunjak 1998, 47.

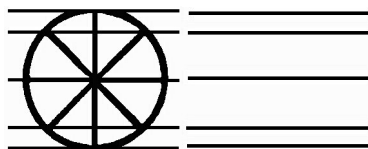
⁴⁷ Sambunjak 1998, 48. Jončev 1982, 122. Spominjanje Olge Jončeve ovdje nije umjesno jer ona u toj knjizi obrađuje suvremeno pismo. Starim pismima, i glagoljicom, bavi se samo Vasil Jončev.

⁴⁸ Jončev, 1997, 9-48.

⁴⁹ Sambunjak 1998, 49.

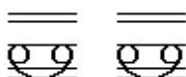
⁵⁰ Sambunjak 1998, 50.

⁵¹ Sambunjak 1998, 50.

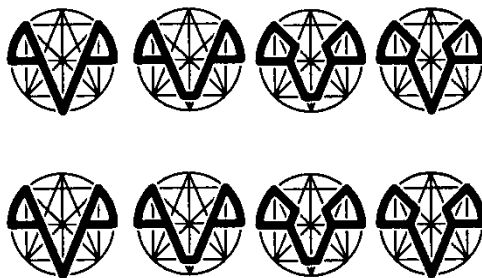

Llinijski sustav V. Jončeva⁵²

Logika je linijskoga sustava V. Jončeva duboka te ima dalekosežan utjecaj na mjerni odnos i duktus tipova glagoljice kao što sam već navela.⁵³ Kod Jončeva postoji samo jedan oblik slova “v” i “d” i to na posve određenom mjestu u donjoj, odnosno gornjoj polovici linijskoga sustava:

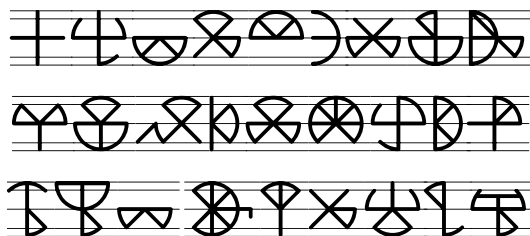

“V” i “D” kod Jončeva

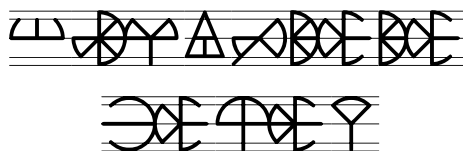
“V” (četiri moguća oblika)
i “D” (četiri moguća oblika)
kod Sambunjaka

Na gornjoj se slici vidi kako S. Sambunjak izvodi četiri alografa slova “v” odnosno “d”. Zauzimaju skoro cijelo crtovlje kao i sva druga slova, jednom dotičući kružnicu u sredini, a drugi put ne. Na položaj tih slova u linijskom sustavu Sambunjak se ne osvrće. Oblici kakve proizvodi imaju unutarnje spojnice i ne može se njima protumačiti vanjski luk slova “v” i “d” na hrvatskim spomenicima. Smatra da je protezanje crta u širinu izvan kruga “*suvišno, nepotrebno i neodređeno*”. Protezanje linija izvan kruga samo je nastavak linijskoga sustava koje je ionako sadržano u modelu, a potrebno je za pisanje.

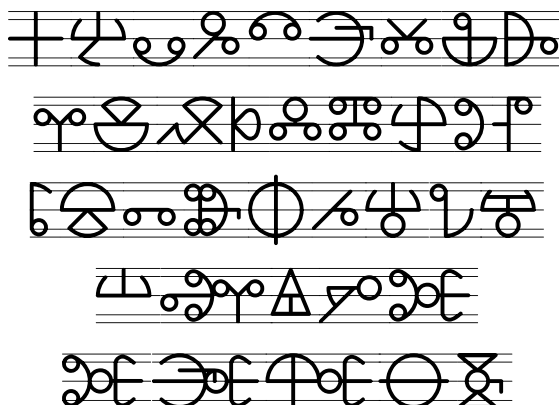

⁵²Jončev 1982, 135.

⁵³Čunčić, 1998, 229-238; 1999, 13-38.

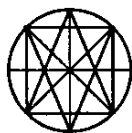

Trokutasta glagoljica u linijskom sustavu

Obla glagoljica u linijskom sustavu.

Linijski sustav nije suvišan. Crte koje idu iz četiri sjecišta kosih polumjera bitne su sustavne smjernice za položaj slova u linijskom sustavu. To dokazuje i sam Sambunjak polazeći od tih istih četiri sjecišta kosih polumjera da bi dobio svoj geometrijski lik iz kojega proizlaze glagoljska slova:

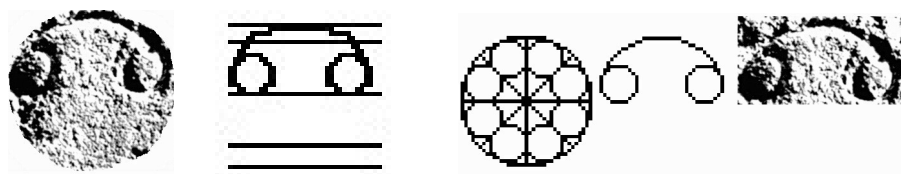
Sambunjakov geometrijski lik "mandala" koji proizvodi glagoljska slova⁵⁴

Ne može se reći ni to da su Jončevljeve linije *neodređene* jer su geometrijski posve određene, opravdane i grafički vrlo korisne. Najmanje je taj linijski sustav *nepotreban*. Potreban je za razumijevanje razlomljenoga duktusa koji je potvrđen na materijalu,⁵⁵ kao i za hrvatske spomenike koji ga poštuju, npr. slovo "d" na Krčkom natpisu u neprotumačivom je položaju ako nam ne pritekne u pomoć upravo taj linijski sustav⁵⁶.

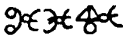
⁵⁴ Sambunjak 1998, 51. Nije trebalo mnogo dodati modelu V. Jončeva da se dođe do ovoga geometrijskog lika. Kvadrat koji autor postavlja u kružnicu "nije zahtijevao puno intervencija: tek dvije okomite crte" (51). Dodajući još dva trokuta (221) razvija svoj konačni geometrijski lik iz kojega izvodi slova.

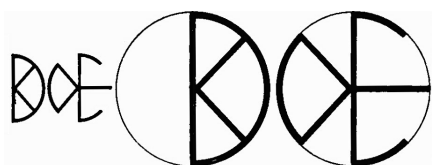
⁵⁵ Čunčić, 1985, 165-185.

⁵⁶ Čunčić, 1985, 209-214; Čunčić, 1997, 38-46.

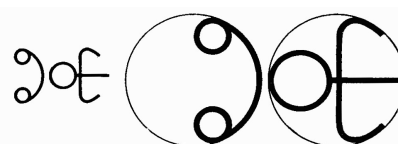

“D” na Krčkom natpisu

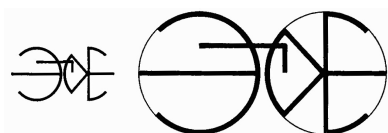
“Najočitija slabost” i “nedostatnost” Jončevljeva modela po mišljenju Sambunjak jest u tome što ima slova koja se uopće iz modela ne mogu izvesti. Kaže da su to “prije svega složena glagoljska slova: ”⁵⁷. Da čitatelj može uočiti netočnost Sambunjakove tvrdnje, donosim ilustracije spomenutih digrafa *q*, *jē*, *jō*, *jery*. Svaki se izvodi iz dvije rozete. Tu Jončevljevu ideju prihvatio je i Sambunjak kad nikako nije mogao izvesti *jery* iz svojega modela pa kaže da se izvodi “tako da svaki od elemenata nastaje kao posebno slovo”⁵⁸ ne spominjući da je to ideja Vasila Jončeva koji, posve logično, sve digrafe izvodi iz dvije rozete kao što se vidi na sljedećoj slici.

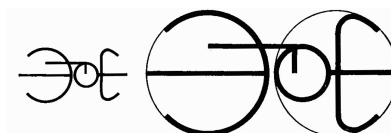
trokutasto q

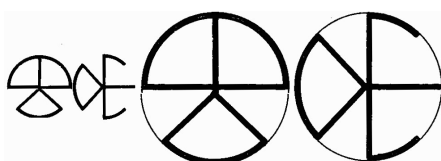
okruglo q

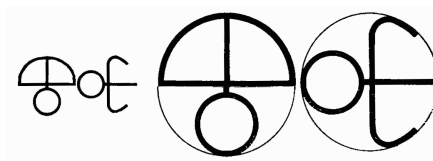
trokutasto jē

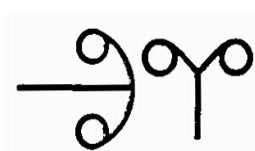
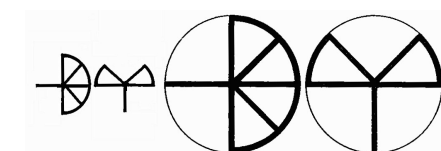
okruglo jē

trokutasto jō

okruglo jō

⁵⁷Sambunjak 1998, 49.

⁵⁸Sambunjak 1998, 237.

trokutasto jery

okruglo jery

Jončev: digrafi⁵⁹

Radi usporedbe navodim kako ta slova izvodi Sambunjak da se vidi kompliciranost i nelogičnost oblika koji ne odgovaraju slovima s desne strane koje je sam autor nacrtao rukom.

Sambunjakovo izvođenje digrafa⁶⁰

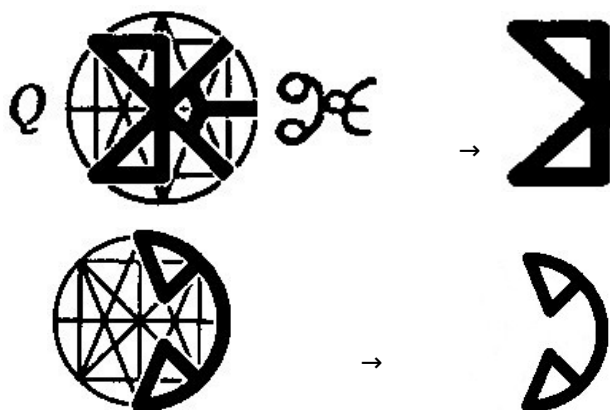
Dobar promatrač jasno vidi jednostavnost i lakoću izvođenja slova iz Jončevljeve rozete s transformacijama u kružice. Nasuprot tome stoji nategnutost izvođenja digrafa kod Sambunjaka. On npr. grafem “e” izvodi na dva načina. Kad stoji samostalno, izvodi se ovako:

Kao dio digrafa, ima drugačiji oblik:

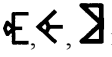
Tako je i sa slovom o. Kad je u digrafu, ima jedan oblik, a kad je samostalno, ima drugi:⁶¹

⁵⁹Jončev 1982, 133.

⁶⁰Sambunjak 1998, 239.

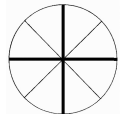
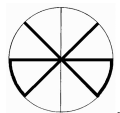
⁶¹Sambunjak 1998, 231.

Uz problem što jedan grafem nema samo jedan nego dva oblika u samom modelu, postoji i drugi problem: kojemu tipu glagoljice pripadaju oblici ? Trokutastom, okruglom ili uglatom? Osim toga ravne crte kod ne odgovaraju rukom crtanim Sambunjakovim oblicima: oblike glagoljice koja je u njegovoj knjizi reprezentativna. Kako se može reći da se razvilo od protoglagoljskih oblika , bez spomena pravila preoblike ravnih crta u luk? Kako se od ravnih crta dolazi do zaobljenih? Iz mandale koja osim elemenata rozete ima još dva trokuta i kvadrat, ne izlazi niti jedno slovo okrugle glagoljice, niti se igdje spominje preoblika iz ovih oblika u okruglu. Kao da se podrazumijeva da se iz mandale dobije okrugla, ali tome nije tako.

Veoma je problematičan digraf čija se lijeva strana jedva može razaznati i razlikuje se znatno od Sambunjakova rukom nacrtanoga znaka kojega bi trebao predstavljati.

Kada Sambunjak izvodi neka glagoljska slova iz mandale, ne spominje da ih je potpuno preuzeo od Jončeva⁶². Nigdje ne spominje da su to oblici koje je Jončev proizveo iz rozete. Znači: iako je potpuno preuzeo neke oblike slova Vasila Jončeva, *ne kaže odakle* ih je uzeo:

“a”	Jončev: 	Sambunjak (222):
“ž”	Jončev: 	Sambunjak (226):
“dz”	Jončev: 	Sambunjak (226):
“n”	Jončev: 	Sambunjak (230):

Kod ovih se primjera ujedno vidi suvišnost mreže u Sambunjakovu modelu jer se slova mogu izvesti iz rozete.

Vasil Dimitrov Jončev (1916-1985) primio je niz nagrada u domovini i inozemstvu za grafičku znanost, kritiku i umjetnost⁶³. Dvadeset godina je proučavao slogovno pismo i glagoljska slova. Sambunjak

⁶²Sambunjak 1998, 47.

⁶³ Prva nagrada za pismo (s Olgom Jončevom) 1962.; Laureat Dimitrovske nagrade 1966.; prva nagrada za izložbu Umjetnost knjige u Moskvi 1967.; nagrada “Gutenberg” grada Leipziga 1968.; Specijalna nagrada SBH “Nikolaj Rajnov” za kritiku, znanost i umjetnost 1977.; odlikovan zlatnom medaljom na Međunarodnoj izložbi umjetnosti

nije uložio dovoljno truda ni vremena da, kad već polazi od njegovih rezultata, uzme u ruke radove V. Jončeva, dobro ih prostudira, i točno prikaže Jončevljevu teoriju kojoj je posvetio četiri stranice. Uzeo je ono što mu je odgovaralo, a dužan kredit je Jončevu znao, kao što se gore vidi, i uskratiti, a ne spominje kod izvođenja slova ni doktorat M. Čunčić iz kojega je podatke uzeo.

Teoriju Georga Černohvostova tumači na tri stranice. Prihvaća njegovu simboliku križa, kružnice i trokuta, ali žali što Černohvostov nije naišao na ideju da od toga napravi model iz kojega bi slova proizlazila. Čudi se što nema kvadrata uz tri spomenuta geometrijska lika. Oduševljen simbolikom, gubi kritičnost pa tvrdi zajedno sa Černohvostovim: “Jasna je, nadalje, i simetrija u slovima: **206** (h, r)...”⁶⁴ Baš obrnuto, ova slova su dobar primjer nesimetričnosti. Gdje je tu ikakva simetrija i odakle je autor uzeo znak **h** i stavio ga u glagoljicu? To nije glagoljsko slovo⁶⁵ (234

Izvođenje slova “h” iz mandale

Autor spominje i moje rezultate, u bilješkama, i prema potrebi, kao dio polazišta svoje knjige. Prvo ću se osvrnuti na sljedeću tvrdnju: “Glagoljica će se najprije, kažu, u svojoj najstarijoj razvojnoj fazi, ostvarivati u oblim i trokutastim oblicima, a u svojim najrazvijenijim fazama poprimiti će i uglaste. No i to je vrlo relativizirano pa se misli da je u početku mogla imati sve tri osobine: oblost, uglatost i trokutnost”⁶⁶. Tu citira S. Damjanovića i M. Čunčić. Međutim profesor Damjanović na citiranom mjestu ne kaže to, nego nešto drugo: “U novije doba govori se i o pretpostavljenoj tzv. trokutastoj, koja bi mogla biti prvobitna, a uglata i obla bi se paralelno iz nje razvijale.”⁶⁷

Sambunjak kaže: “Za trokutne oblike zalaže se M. Čunčić.”⁶⁸ Ne radi se o *oblicima*, nego o *tipu* glagoljskoga pisma. Zalagati se za oblike i uvesti najstariji tip, nije isto. Nitko prije nije govorio o trokutastom tipu kao najstarijem, ni Jončev. Između kruznoga isječka i trokuta nema velike razlike i odatle moj naziv trokutasta glagoljica. Do sada je obli tip glagoljice uvijek bio smatran najstarijim, i Jončev ga je smatrao najstarijim. Trokutasti tip sam *uvela* u glagoljsku paleografiju, njega u paleografiji nije bilo.⁶⁹ Moji su radovi o tome bili dostupni, i odjeknuli su u znanstvenoj i kulturnoj javnosti. Ako Sambunjak nije mogao

knjige u Leipzigu 1971. i 1977.

⁶⁴Sambunjak 1998, 53.

⁶⁵Sambunjak 1998, 234.

⁶⁶Sambunjak 1998, 13.

⁶⁷Damjanović, 1996, 384.

⁶⁸Sambunjak 1998, 13 bilješka 6. Citira Čunčić, 1985, bez stranice.

⁶⁹Čitajući natuknicu “Glagoljica” u *Hrvatskom leksikonu*, može se dobiti dojam da se trokutasta glagoljica sama od sebe pojavila u glagoljskoj paleografiji.

te rezultate razumjeti, mogao je po citatima zaključiti o čemu se radi.⁷⁰ Trokutasti tip integralan je dio glagoljskih tipova.⁷¹

Sambunjak dalje tvrdi da sam uvela *kvadrat*, (citirajući Bratulića koji govori o mojem *trokutastome* tipu *ne spominjući kvadrat*)⁷² “da bi ukazala na mogućnost da je protoglagoljica bila i obla i uglata i trokutasta, ...”. Nigdje nisam ukazala na tu mogućnost da su svi oblici prisutni od početka glagoljskog pisma, to je nelogično tvrditi, a kvadrat nisam uvela iz tih razloga. Druga je stvar što su na hrvatskom materijalu zastupljena sva tri tipa: trokutasti, obli i uglati. Autor je uz Bratulića⁷³ naveo moje rečenice gdje izričito govorim o trokutastom tipu glagoljice i o transformaciji trokutastoga tipa u obli i uglati. Ali ga zanima samo kvadrat koji spominjem u drugoj transformaciji⁷⁴. On ne pripada modelu, nego je to oblik zatvorenih polja od kojih se glagoljica sastoji. Poznato je, međutim, da preoblika zatvorenih polja u kvadratu potječe od prilagodbe dvolinijskome crtovlju. To se dogodilo u kasnijem razdoblju, a ne u protoglagoljici za koju Sambunjak kaže da je i okrugla i trokutasta i uglata. Kad bi tome tako bilo, tipovi glagoljskoga pisma postali bi irelevantni za datiranje spomenika jer bi se svi pojavili istovremeno. Ova teza je neprihvatljiva. Uostalom, jasno se vidi da Sambunjakov model ne može proizvesti ni oblu ni uglatu ili ustavnu glagoljicu iako autor kaže da “dopušta izvlačenje kako kvadratnih, tako obli i trokutnih

⁷⁰ Do izlaska knjige kolege Sambunjaka 1998. god. drugi su ovako razumjeli pojavu moje teorije o trokutastom tipu glagoljskoga pisma:

“Zanimljiva je i svake pažnje dostojna ideja M. Čunčić da se glagoljica, u skladu sa slovnom strukturom koja se temelji na kružnici i osam kružnih isječaka, razvijala u tri faze koje se shvaćaju kao različite razvojne varijante osnovnoga modela. Iako su danas ovjerene samo dvije faze - obla (ili bugarska) starija glagoljica i uglata (ili hrvatska) mlađa - autorica uvjerljivo dokazuje mogućnost da je postojala još starija, početna ili “trokutasta” faza, koja je u najvišem stupnju odgovarala “osnovnom” ili idealnom obliku, te je prethodila spomenicima pisanim oblom glagoljicom. Svjedočanstva te najstarije faze ostala su, prema autoričinim zapažanjima, samo u krhotinama (v. Čunčić 1985: 204-242). Autorica, dakle mendeljejevskim načinom, polazeći od idealne sheme pisma, dokazuje i nužnost njegova realnog postojanja.” Užarević, 1992, 320.

“U analizi V. Jončeva, zbog slijeda razvojnih oblika glagoljice koji pokazuju uglatost i u svojim najstarijim sačuvanim spomenicima, M. Čunčić isječke je kruga vidjela i kao trokute, te uspostavila shemu: isječak (upravo trokut), kružnica, četverokut ...” Bratulić, 1995, 38-39.

“O trokutastoj glagoljici govori Marica Čunčić, datirajući njezin nastanak u 9. stoljeću. Vidi: Marica Čunčić, *Metodologija analitičke paleografije i osnovni oblik glagoljskog pisma*. Zagreb: doktorska disertacija, 1985. Citirano prema: Žubričić, 1996: 89.” Fučić, 1997, 7, bilj. 4.

(Antun Švago:) “Što je bio razlog da promijenite mišljenje, odnosno utvrdite drugo vrijeme nastanka natpisa? (Niko Kapetanić:) Slova na natpisu po svom obliku ne spadaju u 15. stoljeće. *Iz literature* (isticanje M. Č.) je poznato da se iz trokutaste glagoljice iz 9. st. razvila prvo obla, a kasnije i uglata glagoljica. ... Pronađeni natpis pisan je trokutastom glagoljicom, slova su slična onima na Plominskom natpisu i Valunskoj ploči iz 11. st.” Švago, 1997, 3.

„Akademici Anica Nazor i Branko Fučić, te dr. Marija Čunčić drže kako nema nikakvih sumnji da je riječ o iznimno važnom otkriću koje po paleografskim osobinama pripada 12. stoljeću i između ostalog dokazuje kako je trokutasta glagoljica bila osnovni oblik toga pisma. ... Čini se da je najveće zadovoljstvo otkrićem glagoljskoga natpisa u Konavlima pokazala dr. Marica Čunčić ...- U Slobodnoj Dalmaciji piše da je 'iz literature poznato da se iz trokutaste glagoljice 9. stoljeća razvila prvo obla, a kasnije uglata glagoljica'. Pri tome se ne navodi iz koje je to literature poznato, a ja moram neskromno kazati da je riječ o mojoj tvrdnji koju sam pokušala obrazložiti u doktorskoj disertaciji ... Otkriće iz Konavala nova je potvrda moje teze od koje ne odustajem, već je nastojim što više dokumentirati i proširiti - kazala nam je dr. Marica Čunčić.” Bašić, 1997, 2.

“Uz ove, nazovimo ih, moguće okolnosti, najjači argument u prilog tome da je ovaj natpis vjerojatno stariji od bilo kojeg hrvatskoga glagoljskoga traga, pa, dakle, i od najpoznatije Bašćanske ploče, jest oblik samih slova. Naime, ovdje je riječ o trokutastoj glagoljici, dok su svi drugi nalazi u Hrvatskoj ispisani oblim ili uglatim slovima. A ako je prvobitna, izvorna glagoljica iz 9. stoljeća bila trokutasta, a što tvrdi dr. Marica Čunčić sa Staroslavenskog instituta “Svetozar Ritig” iz Zagreba, na čemu je i doktorirala, onda dvojbe ne bi smjelo biti.” Dobrašić, 1997, 14.

“U literaturi se stidljivo probija mišljenje da obla (makedonska, bugarska) glagoljica nije starija od uglate (hrvatske), nego da su obje nastale otprilike u isto doba, a uvodi se i tzv. trokutasta glagoljica. Ipak, većina i dalje vjeruje da je razvoj tekao od obli preko poluobli do uglatih oblika.” Stjepan Damjanović, 1993, 30.

Isti tekst se ponavlja i u drugom izdanju: Stjepan Damjanović, 1995, 26.

⁷¹ Čunčić 1998; Čunčić, 1999.

⁷² Sambunjak 1998, 50.

⁷³ Pogrešno navodi 142. stranicu, to su 38. i 39. stranica Bratulićeva knjige!

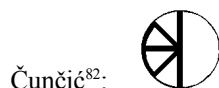
⁷⁴ Sambunjak 1998, 50, bilj. 101.

oblika” i da se svi ti oblici “mogu s podjednakom lakoćom izvoditi iz Konstantinova modela”⁷⁵. Dalje kaže: ... uz kvadrat koji je M. Čunčić pribrojila Jončevljevu Kristovu monogramu, ... nadopunjena Čunčićkinim kvadratom ...⁷⁶. Pretpostavljam⁷⁷ da se misli na ustavnu glagoljicu koju sam stavila u mrežu radi određivanja mjernog odnosa. Tako sam indirektno opisala kvadrat svakom slovu. Bila je to moja kritika grafičkog rješenja hrvatske ustavne glagoljice Vasila Jončeva.⁷⁸

Sambunjak obrađuje dubletu slova “a” s Baščanske ploče i pritom citira Bratulića i Novaka koji su utvrdili da je taj znak iz cirilice ili beneventane. On ga izvodi iz svojega geometrijskoga modela. Pritom ne spominje da je taj znak pronađen među slogovnim znakovljem⁷⁹ koje je donio Jončev.⁸⁰ Ako su V. Jončev i M. Čunčić polazište njegovim postavkama, kako to da ne spominje odakle je uzeo dubletu znaka “a”?

A							
ΠΑ	ΠΕ	ΠΗ	ΠΙ	ΠΙ	ΠΟ	ΠΟΥ	ΠΩ
Ä							
ΠÄ	ΠΕÄ	ΠΗÄ	ΠΙÄ	ΠΙÄ	ΠΟÄ	ΠΟΥÄ	ΠΩÄ
Ö							
ΠÖ	ΠΕÖ	ΠΗÖ	ΠΙÖ	ΠΙÖ	ΠΟÖ	ΠΟΥÖ	ΠΩÖ
Ü							
ΠÜ	ΠΕÜ	ΠΗÜ	ΠΙÜ	ΠΙÜ	ΠΟΥÜ	ΠΟΥÜ	ΠΩÜ

Dubleta slova “a” na Baščanskoj ploči
među znakovima slogovnoga pisma⁸¹

Iz ovih je slika očito odakle je uzeo svoje tumačenje dublete slova “a”.

Sambunjak je posvetio jedno poglavlje izvođenju glagoljske azbuke iz svojega geometrijskog modela. Bilo je i prije pokušaja da se glagoljica svede na jedan grafički ili geometrijski zajednički

⁷⁵Sambunjak 1998, 260.

⁷⁶Sambunjak 1998, 54.

⁷⁷Nije naveo odakle to citira, vjerojatno Čunčić, 1985, 106.

⁷⁸Jončev, 1982, 142, sl. 15. Čunčić, 1985, 100-104.

⁷⁹Čunčić, 1985, 250.

⁸⁰Jončev, 1982, 68.

⁸¹Isto. Izdvojila znak M. Č.

⁸²M. Čunčić, 1985, 219.

⁸³Sambunjak 1998, 259.

višeokratnik što se oblika tiče, pa nikome do Jončeva nije uspjelo izvesti 38 slova. Moralo se više zajedničkih višeokratnika postaviti da se obuhvate sve raznolikosti.⁸⁴ To se dogodilo i Sambunjaku. On iz svojega modela izvodi, često nategnuto, mnoga slova, i to takva da ne pripadaju niti jednom tipu glagoljice, šest ostaje neriješeno, ne može ih izvesti. Pokušava ih vratiti u model, ali to čini neuvjerljivo: “To je, dakle lik iz kojega možemo izvesti sva glagoljska slova pod jednim uvjetom, a taj je da ona slova koja svojom formom izlaze iz kružnice koja im je dominantan element, “sažmemo”, “vratimo u kružnicu”, “zatvorimo” kružnicom njihove izvanjske elemente. Primjerice, izvan kružnice su djelomično slova:

Vratit ćemo ih u kružnicu sažimanjem⁸⁵. Taj se jedan uvjet, međutim proširio na mnoge raznolike upute koje su potrebne da se lik “vрати u kružnicu, sažme ili zatvori” jer kod svakoga slučaja to znači nešto drugo. Osim toga ne vraća ih u mandalu, nego u druge geometrijske likove. Da to pokaže, autor je nacrtao preoblike. Opisujem ih da pokažem nemogućnost jednakih uputa “sažimanja”:

→ donji dio postaje opisani krug, a gornji se dio upisuje u krug kao trokut;

→ gornji dio postaje opisani krug, a donji se upisuje u krug kao trokut;

→ veliki krug postaje opisani krug, mali krugovi se gube, kvačica postaje promjer i polumjer kruga pod nagibom;

→ krug postaje opisani krug, četiri izdanka postaju polumjeri istog smjera;

→ krivulja postaje desna polovina kružnice, gornja prečka slijedi vodoravni polumjer koji počinje u sredini polukružnice i ide do desnoga kraka trokuta koji ima vrh dolje, dok donja prečka slijedi donju polovicu baze trokuta kojemu je vrh gore.

→ srednja kružnica postaje opisana, gornji i donji trokut idu u krug na taj način da se njihovi vrhovi sastaju u središtu kruga. Kružnica koja visi na prečki s desne strane ulazi u krug na posve nov način kao ništa do sada rečeno slijedeći desni polumjer i viseći iz njega kao suza.

Budući da su ova sažimanja međusobno različita, nema zajedničkoga višeokratnika. Potrebna je također bujna mašta da se vidi nešto zajedničko kod ova dva lika:

Postoji još jedan velik i bitan nedostatak Sambunjakove hipoteze. U njegovoj pretpostavljenoj protoglagoljici jedno slovo se moglo proizvesti i na *pet* načina. Iako se čini da je to pet različitih slova, za Sambunjaka je to samo jedno slovo đerv:

⁸⁴Vidi gore bilješke: 4, 5, 6 7.

⁸⁵Sambunjak 1998, 221-222.

Pet načina kako se može izvesti jedno slovo⁸⁶

Ta je pretpostavka neodrživa iz više razloga:

1. Troši se razlikovnost s drugim slovima,
2. Što zajedničko imaju alografi đerv na gornjoj slici? Razlika je tolika da bi svaki od njih mogao biti drugi grafem, a neki oblici nemaju ništa zajedničko s oblicima glagoljice. Čovjek se pita koje bi to slovo moglo biti.
3. Postoje razne upute za pisanje alografa. One međusobno nemaju ništa zajedničko. Npr. za prvi alograf uputa glasi: slijedi lijevi krak trokuta, koji ima vrh gore, do vodoravnog polumjera, zatim se vrati po dijelu kraka trokuta kojemu je vrh gore, nastavi po dijagonali kvadrata do središta i nacrtaj polumjer na suprotnoj strani koji se spušta po dijagonali kvadrata, digni pero i povuci mali potez odozgo prema dolje po dijagonali trokuta koji ima vrh gore, digni pero, i povuci crtu iz iste točke ravno prema središtu po okomitom gornjem polumjeru;
4. Drugi alograf se piše tako da se najprije prati gornja lijeva osmina kružnice od sjecišta do sredine, zatim se pero digni i povuče se crta po lijevom vodoravnom polumjeru od središte kruga do lijevoga kraka trokuta kojemu je vrh gore itd.
5. Veći dio knjige autor posvećuje filozofskom i teološkom značenju kruga, trokuta, zvijezde i kvadrata. Iz toga nužno proizlazi da svaka crta nosi i dio značenja (o tome u knjizi nema govora). Prema tome bi svako slovo imalo pet mogućih značenja.
6. Prema Sambunjaku protoglagoljica ima ukupno 85 alografa za 35 grafema bez onih šest slova koja se ne mogu izvesti iz modela. S njima postoji 91 znak za 41 grafem bez znaka za *jery* (ima samo uputu da se izvodi iz dva lika). Teško je zamisliti kako bi prvim učenicima bilo pisati i čitati glagoljicu koja ima 92 znaka.
7. Ne zna se koji oblik je osnovni, a koji sporedni od svih ponuđenih alografa. Izgleda da su svi alografi ravnopravni.

Autor ističe da je Konstantinu Filozofu Bog objavio *novo* pismo. Zato iznenađuje da ipak kod svakoga slova vjerno ponavlja Vajsove tvrdnje o teorijama pojedinih paleoslavista o izvođenju glagoljice iz grčkoga, ćirilskoga, feničkoga, hebrejskoga, samaritanskoga, koptskoga, germanskoga, ili kojeg drugog pisma. Vajsa citira 55 puta ali ga nema u popisu literature koji broji 277 radova. Istovremeno ne kaže kako ta slova izvodi V. Jončev, ni njega nema u popisu literature, a preuzima njegovu ideju izvođenja i neke njegove oblike slova, ali bez citiranja, kao što smo vidjeli.

Duktus glagoljskih slova je kod Sambunjaka neobičan. Navodi vjerno podatak je li slovo jednopotezno, dvopotezno, tropotezno ili višepotezno. Pritom ne tumači što je potez i kakvim instrumentom se izvodi. Tako npr. kaže da je đerv jednopotezno ili dvopotezno slovo. Niti jedan se Sambunjakov oblik đerva ne može izvesti u jednom ili dva poteza *srednjovjekovnim sredstvom pisanja*. Poznata su pravila duktusa srednjovjekovnih pisara. Instrumenti nisu mogli izvoditi poteze u svim smjerovima. O duktusu glagoljskoga pisma postoji članak.⁸⁷ Autor je računao na instrument pisanja sa svojstvima penkale. To što se današnjim penkalom može izvesti, srednjovjekovnim perom bilo je nemoguće.

Na kraju knjige zaključuje da njegov hipotetički model može proizvoditi krugove, kvadrate i trokute, ali nije proizveo niti jedno slovo okrugle glagoljice. Ona se iz njegova modela ne može izvoditi kao ni

⁸⁶Sambunjak 1998, 228.

⁸⁷Čunčić, 1999.

hrvatski ustav. Izvođenje je komplicirano, dovodi u pitanje raznolikost i uniformiranost glagoljske azbuke i ne daje mogućnost preoblike u oblu niti u ustavnu glagoljicu.

Naziv gramatozofija sastavljen je od dvaju naziva gramatologija⁸⁸ i aritmozofija⁸⁹ Sambunjak je složio riječ gramatozofija da označi mudrost “sadržanu u pismu ukoliko je ono vizualan simbolički fenomen.”⁹⁰ Spojio je jednu običnu i jednu ezoteričnu riječ i pokazao u toj riječi svoj postupak: simbiozu znanosti i ezoterije. Budući da se prema autoru brojke iz prastarih astroloških i magijskih knjiga mogu izvesti iz geometrijskog modela, autor postavlja pitanje “nisu li na identičan način nastajale slavenske brojke, one označene glagoljskim slovima” pa prema tome i slova⁹¹. Autor se obilno služio literaturom iz astrologije, ezoterije i magije (19 bibliografskih jedinica). Geometrijski lik iz kojega je po njegovu mišljenju Konstantin Filozof izveo glagoljicu naziva mandala. Prema rječnicima ezoterizma i simbola⁹² mandala je ezoterični crtež svojstven hinduizmu i budizmu, korespondentni su joj australska *bora* i slika u masonskoj loži, smatra se magijskim ponavljanjem stvaranja svijeta. Istovremeno pripisuje stvaranje glagoljice sv. Ćirilu. Neprilično je pripisivati kršćanskom svecu gramatozofiju i mandalu.

Iako se dotiče područja slavenske mitologije s filološke strane, autor ne pozna ni djela Radoslava Katičića, koji se time bavi i jasno to razrađuje, ni *Hod kroz godinu* Vitomira Belaja. No, ovi propusti ne čude toliko koliko izostanak *Glagoljskih natpisa* Branka Fučića, tim više što jedno poglavlje knjige nosi naslov “Najstarija glagoljska epigrafika.”⁹³ Na 44 stranice autor donosi pet priloga na staroslavenskoj ćirilici, ali ne kaže odakle su uzeti. Izgleda da je napravljen reprint bez citiranja kredita. Ako postoje izvori u popisu literature, to čitatelj mora sam pronaći među 277 bibliografskih jedinica na šest stranica ne znajući što traži. Drugi se dio priloga sastoji od 95 fotografija na 60 stranica za koje se isto tako ne zna odakle su uzete. Zašto se ovdje nalazi jedna stranica iz Zografskoga i deset iz Assemanijeva evanđelistara, Grškovićeve i Mihanovićev odlomak Apostola, i po jedna stranica iz Hrvojeva, II. Vrbničkoga i Ljubljanskoga misala, nije jasno, osim što općenito predstavljaju glagoljske rukopise. Jednako se to može reći i za 16 slika nimbova, 16 aureola i 16 ornamenata.

Dodajući dva trokuta rozeti V. Jončeva s kvadratom koji krivo pripisuje meni, autor je stvorio geometrijski lik za koji tvrdi da je Konstantin Filozof iz njega izveo sve tipove glagoljice iako je očito da se ne može izvesti ni okrugli ni uglati tip. Cijela je knjiga posvećena dokazivanju opravdanosti mandale iz koje je prema Sambunjaku sveti Ćiril izveo glagoljicu koja ima magična, ezoterična i nekršćanska značenja. Žar svojih dokazivanja autor pretpostavlja svemu ostalom i tu treba tražiti uzroke omaškama, netočnostima, nelogičnostima i izostanku točnoga prikaza i citiranja autora od kojih polazi, čiji bi točni i vjerni navodi svojom ozbiljnošću zasjenili ili obezvrijedili autorove ideje. Tvrdo ukoričena, s pozamašnim brojem stranica, opremljena ornamentima, fotografijama i priložima, s poetičnim podnaslovima⁹⁴ koji

⁸⁸ Gramatologija je termin koji je 1952. godine stvorio Ignac Gelb da označi znanstveno istraživanje pisanih sustava ili pisama. Ignac Gelb, *Study of Writing*, University of Chicago Press, Chicago 1952. To je povijest i teorija pisanja. Uključuje tipologiju pisama, analizu strukturalnih svojstava pisama, odnos između pisanog i govorenog jezika. U širem smislu neki znanstvenici u gramatologiju stavljaju i studij pismenosti. (Wikipedia)

⁸⁹ Aritmozofija je doktrina brojeva, učenje da su brojevi tajni ključevi od svekolike mudrosti. Dvije glavne škole aritmozofije su pitagorejska i kabalistička. Ž. M. Slavinski, 'Kratka enciklopedija parapsihologije i hermetizma'. Aritmozofija je ezoterična (unutarnja) spoznaja brojeva i inicijacijska praksa s brojevima. (Google: aritmozofija).

⁹⁰ Sambunjak 1998, 3. Možda bi bolje odgovarao naslov: Gramatozofija Slavomira Sambunjaka, a ne Gramatozofija Konstantina Filozofa.

⁹¹ Sambunjak 1998, 5.

⁹² Chevalier 1989.

⁹³ Sambunjak 1998, 18-19.

⁹⁴ I. U iskonu je istina o biću (9-54), II. Znaci svjetlosti (57-133), III. Simbolične slike slova (137-194), IV. Do modela i od njega (197-239), V. Stara vrela u novome osvjetljenju (243-280), VI. Zaključak (283-286), VII. Literatura (289-305), VIII. Prilozi (309-369), IX. Sažetak (357-366), X. Bio-bibliografska bilješka o piscu (369), XI. Ilustracije (373-468).

upućuju na neznanstven pristup, knjiga može privući pozornost onih koji traže neka značenja geometrijskih simbola, ali se ne može uzeti ozbiljno u paleoslavističkoj znanosti.

Granice geometrijske simbolike u glagoljskoj paleografiji sasvim sigurno postoje. One su jednake uvjetima da neka znanstvena teorija bude dobra. Dobra je teorija jednostavnija, logična, lakša za učenje, jasnija, odgovara na više pitanja nego prijašnje teorije, može se primijeniti na glagoljskim spomenicima. Prva teorija zadovoljava tim uvjetima, druga ne.

Sažetak

Endogene teorije o postanku glagoljice istražuju grafičku strukturu slova da otkriju prvotan oblik ili grafički ključ glagoljskoga pisma tražeći zajednički geometrijski višekratnik i značenje njihovih geometrijskih oblika. Rozeta V. Jončeva proizvodi 38 glagoljskih slova i zajedno s linijskim sustavom ima uspješnu primjenu u analitičkoj glagoljskoj paleografiji. Zahvaljujući logici te grafičke i geometrijske strukture razvile su se egzaktnije metode paleografskog istraživanja i dale odgovore na mnoga veoma važna pitanja glagoljske paleografije. Ta je teorija istovremeno jednostavna, ima potvrdu u spomenicima i po geometrijskoj strukturi odgovara kršćanskoj simbolici sadržanoj u rozeti. Gramatozofija S. Sambunjaka dosadašnje rezultate istraživanja tumači nepouzdanom, ne odgovara na pitanja glagoljske paleografije, komplicirana je, grafički i geometrijski najčešće nelogična. Riječ "gramatozofija" (gramatologija i aritmozofija) sugerira, a niz bibliografskih jedinica iz magije i ezoterije potvrđuju, da autor miješa znanost i ezoteriju, neuspješno izводеći iz mandale, uzete iz nekršćanske kulture, glagoljska slova. Autorica postavlja granice geometriji i simbolici u glagoljskoj paleografiji poistovjetivši ih s kriterijima dobre teorije: jednostavnost, rješavanje većeg broja pitanja, potvrda na spomenicima. Prema tim kriterijima gramatozofija i mandala S. Sambunjaka ostaju izvan znanstvenih granica i ne zadovoljavaju uvjetima dobre teorije.

L i t e r a t u r a :

- Bašić 1997: Stanko Bašić, Stručnjaci o otkriću natpisa na glagoljici u Konavlima : Starost glagoljske ploče – nesumnjiva! Slobodna Dalmacija, 3. lipnja, 2
- Bratulić 1995: Josip Bratulić, Leksikon glagoljice, Zagreb
- Chevalier, 1994: Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Rječnik simbola, Zagreb
- Čunčić 1985: Marica Čunčić, Metodologija analitičke paleografije i osnovni oblik glagoljskog pisma, Zagreb, doktorska disertacija, 281 str., 98 slika
- Čunčić 1995-96: Marica Čunčić, The Oldest Croatian Type of Glagolitic Script Journal of Croatian Studies, XXXVI-XXXVII, New York, 19-52, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=34459>
- Čunčić 1998: Marica Čunčić, Proporcije glagoljskih slova, u: Crtež u znanosti - Drawing in science, Ur. M. Lapaine, Zagreb, 229-238
- Čunčić 1999: Marica Čunčić, Duktus tipova glagoljskoga pisma, Filologija, 32, 13-38, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=63148>
- Čunčić 2000: Marica Čunčić, Što je opat Držić naučio od opata Maja?, u: Krčki zbornik Povijesnog društva otoka Krka, 42, M. Dujmović (ur.), Baška-Jurandvor, Hrvatska, 257-269, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=63132>
- Čunčić 2001: Marica Čunčić, Linijski ustroj naslovne glagoljice, Wiener slavistisches Jahrbuch 47, 25-31, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=91574>
- Čunčić 2002: Marica Čunčić, Pravilna visina slova Kijevskih listića, u: Glagoljica i hrvatski glagolizam, Dürriegl, M.-A. i Mihaljević, M. (ur.), Zagreb, 485-497, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazirad?&rad=133808>
- Čunčić 2003 Mogući: Marica Čunčić, Mogući sadržaj Klimentove reforme, Prilozi Contributions, MANU, 28, 1, 201-213, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=161548>
- Čunčić 2003 Normativ: Marica Čunčić, Normativ Kijevskih listića, Wiener slavistisches Jahrbuch 49; 7-22, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=157796>
- Čunčić 2003 Oči: Marica Čunčić, Oči od sunca, misal od oblaka, Izvori hrvatske pisane riječi, Školska knjiga, Zagreb.
- Čunčić 2004: Marica Čunčić, Internal Reconstruction of the Glagolitic Line System, Palaeoslavica, 12, 2; 285-299, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=190605>
- Čunčić 2005: Marica Čunčić, Jasnoća i učenje okrugle i trokutaste glagoljice, Filologija 44, 1-28, puni tekst: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=201413>
- Čunčić 2006: Marica Čunčić, Jagićev srednji oblik glagoljice u svjetlu suvremene glagoljske paleografije. Četvrti hrvatski slavistički kongres, Zbornik sažetaka, Varaždin-Čakovec

- Damjanović 1993: Stjepan Damjanović, Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika, Zagreb
- Damjanović 1995: Stjepan Damjanović, Staroslavenski glasovi i oblici, Zagreb
- Damjanović 1996: Stjepan Damjanović, Glagoljica, Hrvatski leksikon, I. svezak A-K, Zagreb
- Dobrašin 1997: Baldo Dobrašin, Poučak glagoljskog trokuta, Kulturni obzor, Večernji list, nedjelja 15. VI, 14.
- Fučić 1997: Branko Fučić, Niko Kapetanić, Glagoljski natpis u Konavlima, Anali Dubrovnik 35: 7-10.
- Ilčev 1980: Petar Ilčev, Strukturni principi na glagoličeskata grafika, Paleobulgarica/Starob'lgaristika IV, 2, 34-36
- Jagić 1883: Vatroslav Jagić, Quattuor evangeliorum versiones palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus, Graz, 1960.
- Jagić 1911: Vatroslav Jagić, Glagoličeskoe pis'mo, Enciklopedija slavjanskoj filologii, Vypusk' 3, 51-262, + 36 tabla, Sanktpeterburg'
- Jončev 1982: Vasil Jončev, Olga Jončeva, Dreven s'vremen b'lgarski šrift, Sofija.
- Jončev 1997: Vasil Jončev, Azbukata ot Pliska, kirilicata i glagolicata, Sofija
- Kiparsky 1964: Valentin Kiparsky, Tschernohvostoff's Theorie über den Ursprung des glagolitischen Alphabets, Slavistische Forschungen Band 6, Cyrillo-Methodiana, Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863-1963, Bohlau, 393-400
- Kiparski 1968: Valentin Kiparsky, O proishozhdenii glagolicy, Kliment Ohridski, Materiali za negovoto čestvuvane po slučaj 1050 godini ot sm'rtta mu, Sofija, 91-97
- Mošin 1973: Vladimir Mošin, Još o Hrabru, slavenskim azbukama i azbučnim molitvama, Slovo 23, Zagreb, 5-71.
- Riffard 1989: Pierre A. Riffard, Rječnik ezoterizma, Zagreb
- Sambunjak 1998: Slavomir Sambunjak, Gramatofija Konstantina Filozofa Solunskoga, Hipoteza o postanku i značenju glagoljice, Demetra, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb
- Švago 1997: Antun Švago, Trokutasta glagoljica, Pronađen glagoljski natpis stariji od Bašćanske ploče, Slobodna Dalmacija 2. lipnja, 3
- Taylor 1880: Isaak Taylor, Über den Ursprung des glagolitischen Alphabets, Archiv für slavische Philologie V, 191-192
- Taylor 1883: Isaak Taylor, The Alphabet, An account of the origin and development of Letters, London
- Užarević 1992: Josip Užarević, Pismo i smjer, Suvremena lingvistika, 34, Filozofski fakultet, Zagreb, 309, 330, 320.
- ŽK MMFH 1967: Žitje Konstantina, Magnae Moraviae fontes historici II. Universita J. E. Purkyně, Brno, 57-115.
- Žubrinić 1996: Darko Žubrinić, Hrvatska glagoljica, Zagreb, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), 89